

րուած մեր յօդուածում քննարկել ենք Հին պարսկական սեպագիր արձանագրութիւններում յիշատակուող աշխարհագրական բառակապակցութիւնների նոյնականացման եւ տեղագրութեան հարցերը⁸, հետեւաբար՝ ստորեւ փորձենք առաւել հիմնաւորել Սկուդրա սատրապութեան գոյութեան հարցը:

Մասնագիտական գրականութեան մէջ Սկուդրա սկիւթական անուանումով⁹ առանձին սատրապութեան գոյութեան հարցը տարակարծութիւնների տեղիք է տուել: Այսպէս, ենթադրուել է, որ Skudra անուան տակ սեպագիր արձանագրութիւնը նկատի է ունեցել Թրակիայում ապրող սկիւթական ցեղերին¹⁰ կամ պայոններին, Թրակացիներին ու մակեդոնացիներին¹¹: Աքեմենեանների բարձրաքանդակներում սկուդրացիները պատկերուած են իրանական կամ սկիւթական զգեստներով¹², այսինքն՝ էթնիկական առումով Սկուդրան պէտք է ընդգրկէր Թրակիան: Հնչել է նաեւ կարծիք, որ Թրակիայի փոխգրական Հին ասուանումը եղել է Սկուդրա¹³: Որոշ սուամնասիրողներ Սկուդրայի եւ Թրակիայի նոյնացումը բացառում են՝ առաջինը տեղադրելով նոյնիսկ Փոքր Ասիայի արեւմուտքում կամ կենտրոնական շրջանում¹⁴ կամ էլ Էգէյեան ծովի յունական ափից հիւսիս ընկած շրջաններում¹⁵: Չնայած Սկուդրա անունը զուգահեռաբար հանդիպում է Բալկանների հիւսիսում¹⁶, յիշատակում է բրիտանացի Կիւդրա քաղաքը¹⁷, Փոքր Ասիայում՝ Փոխգրայի Կիւդրարա քաղաքը¹⁸,

Սկուդրան նշանակում է (R. Kent, *Old Persian*, pp. 142, 145, 151):

8 Յ. Խորիկեան, *Յոնիան Աքեմենեան Պարսկաստանի վարչական համակարգում*, «Հանդէս ամսօրեայ», Վիեննա-Երևան, 2014, թիւ 1-12, էջ 469-484:

9 Ch. Tuplin, *Revisiting Dareios' Scythian Expedition*, «Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Powers», edited by J. Nieling and E. Rehm, Aarhus University Press, 2010, pp. 297, 300. Սկուդրա անունը, թերեւս, նշանակում է Մորաշուրի արիւնդներու յայտնի *Iskuduru* (*Uskuduru*) անձնանունը (տե՛ս W. F. M. Henkelman, Stolper M. W., *Ethnic identity and the ethnic labelling at Persepolis: the case of the Skudrians*, «Orles pays de l'empire achéménide», ed. by P. Briant, M. Chauveau, Persika 14, Paris, 2009, pp. 288-289):

10 O. Szmerényi, *Four Iranian ethnic names: Scythian-Skudra-Sogdian-Saka*, Wien, 1980, pp. 23-25; S. Kullanda, *External relations of Scythian*, «Вопросы языкового родства: Международный научный журнал», № 11, Москва, 2014, с. 85-87. Փորձել ենք նաեւ Սկուդրան տեղադրել Վրաստանի տակնային Թրակիայում (տե՛ս G. Gropp, *Sassen die Skudra wirklich in Thrakien? Ein Problem der Satrapienverteilung in Kleinasien*, «Achaemenid Anatolia», ed. T. G. G. Gropp, Leiden, pp. 37-42): Հիմնադրուած չէ (տե՛ս W. F. M. Henkelman, M. W. Stolper, *Ethnic identity and the ethnic labelling at Persepolis*, *Iranica Antiqua*, 44, 2009, pp. 337-338):

11 M. I. Vasilev, *The Policy of Darius and Xerxes towards Thrace and Macedonia*, p. 120.

12 S. Kullanda, *External relations of Scythian*, p. 85; M. Roaf, *The Subject Peoples on the Base of the Statue of Darius*, p. 91.

13 A. Fol, G. L. Hammond, *Persia in Europe, apart from Greece*, «The Cambridge Ancient History», Vol. IV, Cambridge University Press, 1988, p. 246; G. D. Bacheva, *Detecting a Satrapy: The Skudra Case*, Thracia XX, Sofia, 2012, p. 11.

14 M. Vassileva, *Persians in Thrace, A Companion to Ancient Thrace*, ed. by J. Valeva, E. Nankov, D. Graninger, Chichester, 2015, p. 322.

15 J. P. Stronk, *Crossing the Straits: The Persians in Thrace*, p. 66.

16 Claudii Ptolemaei *Geographia*, edidit C. F. A. Noebbe, t. I, Lipsiae, 1843, III, 13, 39, p. 199. Սկուդրան նշանակում է նաեւ Ք. յ. ԺԳ. դարից յայտնի բիզանդական Սկուտարիան (ներկայիս Ուշկիդարը՝ Ստամբուլի ասիական մասը), տե՛ս W. F. M. Henkelman, M. W. Stolper, *Ethnic identity and the ethnic labelling at Persepolis*, p. 299):

17 Страбон, *География в 17 книгах* (перевод, статья и комментарии Г. А. Стратановского), Л., 1964, с. 298.

18 Herodotus, with an English translation by A. D. Godley, Vol. III. Books V-VII, Cambridge-Massachusetts-London, 1938, Loeb Classical Library, VII, 30, p. 344.

այդուհանդերձ, տեղանունը Թրակիական չէ համարում¹⁹:

Համաձայն մէկ այլ կարծիքի՝ Սկուդրան՝ որպէս սատրապութիւն, ընդգրկել է միայն եւրոպական Թրակիան, որի սահմանն արեւմուտքում հասնում էր մինչեւ Թերմակիոսի ծոցը²⁰, այսինքն՝ ժամանակակից Թուրքիայի եւրոպական մասը եւ Բուլղարիայի արեւելեան հատուածը²¹, այն դարիայի արեւելեան հատուածը՝ Մակեդոնիան զէպրուած, երբ վասալական իշխանութիւնը էր թագաւորական իշխանութիւնը²²: Սակայն թագաւորական իշխանութեան պահպանումը չէր նշանակում, որ ստուեւել երկիրն առանձին սատրապութիւն կամ էլ որեւէ սատրապութեան մաս չէր: Համեմատութեան համար նշենք, որ XIII սատրապութեան մէջ ներառուած Հայաստանը շարունակեց պահպանել թագաւորական իշխանութիւնը, ընդ որում՝ հէնց թագաւորները յաճախ սատրապներ էին:

Ուսումնասիրողների համար մտորումների տեղիք է տուել նաեւ իրողութիւնը, որ յոյն հեղինակները Էգէյեան ծովի հիւսիսային մերձափնեայ շրջաններում պարսից զորավարներին յիշատակում են որպէս հիւպարքոսներ եւ սորասեգոսներ, որոնք իրենց գործառնութիւնով զիջում էին սատրապներին: Կրկին համեմատութեան համար նշենք, որ Արեւմտեան Հայաստանի հիւպարքոս Տիրիբազոսն իր իրաւասունի հիւպարքոս Տիրիբազոսն իր իրաւասունի

թիւններով չէր զիջում սատրապին²³, հետեւաբար՝ ռազմաքաղաքական առումով անկայուն այս շրջաններում չի կարելի բացառել սատրապութեան գոյութիւնը: Տեղին է նշել, որ Հերոդոտոսը յայտնում է, որ Կամբիսեսը Եգիպտոսի հիւպարքոս էր նշանակել Արիւանդէսին²⁴, այսինքն, եթէ նկատի ունենանք, որ VI սատրապութիւնը լայն առումով յայտնի էր որպէս Եգիպտական սատրապութիւն, ապա Արիւանդէսը Եգիպտոսի սատրապն էր: Սակայն այստեղ խնդիրն այն է, որ Արիւանդէսը երկրի, ոչ թէ քաղաքի կամ շրջանի հիւպարքոսն էր:

Հիմնաւոր չէ նաեւ այն կարծիքը, որ Սկուդրայի վարչական կենտրոնը եղել է Սեսոսը (ներկայիս Աղբաշ ամրոցի մօտ²⁵ կամ էլ ներկայիս Ջեմենիկը²⁶), իսկ Արտայուկտէսը²⁷ նրա սատրապներէց մէկն էր²⁸: Հերոդոտոսի տեղեկութիւնը նման եզրակացութեան հիմք չի տալիս, քանի որ Արտայուկտէսը պարզապէս Սեսոսի կառավարիչն է եղել՝ ենթարկուելով սատրապին, իսկ Սեսոսը աշխարհագրական առումով չէր կարող Սկուդրայի վարչական կենտրոնը լինել: Արտայուկտէսը հիւպարքոս էր, ինչպէս Դորիսկոսի հիւպարքոս Մասկամէսը, էյոնի հիւպարքոս Բոգէսը²⁹: Այս դէպքում հիմնաւոր չէ նաեւ ենթադրել, որ Թրակիական սատրապութիւնը կոչուած է իր կենտրոնի՝ Սեսոսի անունով³⁰: Հե-

23 Տե՛ս Քսենոփոն, *Անաբասիս*, թարգմ. Ս. Կրկեաշարեանի, Երևան, 1970, էջ 93:

24 Herodotus, with an English translation by A. D. Godley, Vol. II, Cambridge-Massachusetts-London, 1928, Loeb Classical Library, IV, 166, p. 370.

25 G. D. Bacheva, *Detecting a Satrapy: The Skudra Case*, p. 12.

26 J. P. Stronk, *Crossing the Straits: The Persians in Thrace*, p. 62.

27 Հերոդոտոս, VII, 33; 78; IX, 115-116; 119:

28 J. M. Balcer, *Persian Occupied Thrace (Skudra)*, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 37, H. 1, 1988, pp. 1, 3.

29 Հերոդոտոս, VII, 105-107:

30 J. Balcer, *Persian Occupied Thrace (Skudra)*, p. 4.

19 M. Vassileva, *Persians in Thrace*, p. 322. Սկուդրացիների նշանակումը եւ տեղորոշումը Փոխգրայում, Լիդիայում, Բիլոնիայում մեզ համար չեն հայտնաբերվել չէ, չնայած այն համապատասխան պարագրաֆներին կողմից սկուդրացիներ էին ընկալվում (տե՛ս W. F. M. Henkelman, M. W. Stolper, *Ethnic identity and the ethnic labelling at Persepolis*, pp. 293-299):

20 D. Boteva, *Re-reading Herodotus on the Persian Campaigns in Thrace*, «Herodotus and the Persian Empire», ed. R. Rollinger, B. Truschnegg, R. Bichler, Wiesbaden, 2011, p. 736.

21 O. Szmerényi, *Four Iranian ethnic names*, p. 26.

22 M. Vassileva, *Persians in Thrace*, p. 322.

տաքըքիր է նաև այն տեսակետը, ըստ որի թրակիան, որպէս ծայրամաս (բնականաբար նկատի ունենանք նաև Մակեդոնիան), առանձին սատրապութիւն չի կազմել եւ ղեկավարուել է Սարդէսից³¹: Նման կարծիքի կարող է մղել այն հանգամանքը, որ, օրինակ՝ եգիպտական սատրապութեան մաս կազմող Լիբիացիները (Փուտ-Լիբիա), եթովպացիները (Քուշ-Նուբիա) պարսկական սեպագիր արձանագրութիւններում յիշատակում են առանձին-առանձին սահմանային շրջաններ³², այն դէպքում, երբ դրանք մտել են VI սատրապութեան մէջ, այսինքն՝ երոպական թրակիան կարող էր սատրապութեան մաս կազմել³³: Սակայն, մեր կարծիքով, Հերոդոտոսի վերոնշեալ տեղեկութիւնը՝ «Երոպայում մինչև թեսսալիա», յստակ սահմանագծում է

մէկ այլ, տուեալ դէպքում՝ Սկուզրա սատրապութեան գոյութիւնը, որի կենտրոնը ենթադրուել է Ֆիլիպուպոլիսը՝ ներկայիս Պլովդիւրը³⁴:

Այս սատրապութիւնը, յատկապէս՝ Արեւմտեան թրակիան, յայտնի էր նաև ոսկու հարուստ հանքերով³⁵, ինչը պարսիկների համար կարեւոր նշանակութիւն ունէր յետագայ ռազմաքաղաքական ձգտումներում: Սկուզրացիները, որպէս գիւղատնտեսական աշխատողներ, յիշատակում են Դարեհ Ա-ի Պարսքի եւ Էլամի արքայական կալուածքներում³⁶:

Այսպիսով, Սկուզրան կարող ենք համարել Աքեմենեան տէրութեան XXI սատրապութիւնը:

31 Նոյն տեղում, էջ 11, 15, 19-20: Հմմտ. E. Rehm, *The Impact of the Achaemenids on Thrace*, pp. 150-151:

32 G. D. Bacheva, *Detecting a Satrapy: The Skudra Case*, p. 21.

33 J. P. Sronk, *Crossing the Straits: The Persians in Thrace*, p. 68.

34 M. Brosius, *Pax Persica and the Peoples of the Black Sea Region*, p. 31; M. I. Vasilev, *The Policy of Darius and Xerxes towards Thrace and Macedonia*, p. 121.

35 J. Balcer, *Persian Occupied Thrace (Skudra)*, p. 11.

36 Т. Ю. Шашлова, *Фракийцы как подданные ахеменидов*, с. 48; M. Vassileva, *Persians in Thrace*, p. 322; E. Rehm, *The Impact of the Achaemenids on Thrace*, p. 148.

ՍԱԴՈՒՆ Բ. ԱՐԾՐՈՒՆԻ ԻԾԽԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ ՎԻՄԱԳԻՐ ԵՒ ՄԱՏԵՆԱԳԻՐ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԻ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹԵԱՄԲ

Ուրբէն Գասպարեան

ՅԱՅՍ ԳԻՐ Է ՅԻՇԱՏ[ԱԿ] /...Ձ: Ի ՂԱ-ՆՈՒԹԷ ԱՊԱՂ[Ա ՂԱՆԻՆ] / [ԱԹ]ապակ ՍԱԴՈՒՆԻՆ: ԵՍ Ղ.. Քարեղէն այս արձանագիրը¹ յայտնաբերուել է ներկայիս Կոտայքի մարզի Քանաքեռ ավանի (նախկին՝ Մուրադթափա²) մերձակայ Զովուհի գիւղի հնավայրում: Աթապ(ը)ակ Սաղունը ղի հնագիտական ու ռազմական տաղանդաւոր գործիչ Մահկանաբերդցի Սահուն (Բ.) Արծրունին է: Ուսումնասիրողները բազմիցս անդրադարձել են վերջինիս գործունէութեանը: Յատկանշական են Հ. Մարգարեանի ուշադրաւ վերլուծութիւնները: Գիտնականն առանձին քննութեան ներքէ կարճրել մասնաւորապէս Սաղունի Գեանցի Մահկանաբերդցի-Արծրունի իշխանական տոհմի ծագումնաբանութիւնը³:

Սակայն հարկ է վերստին անդրադառնալ միջնադարի այդ տաղանդաւոր գործիչ գործունէութեանը, որովհետեւ բա-

նասիրութեան մէջ վերջինս չի գնահատուել ու ներկայացուել ըստ արժանւոյն:

Ժ. Գ. Մահկանաբերդցի իշխանի հասցէին ոչ այնքան դրական է խօսել ակադ. Ա. Գ. Յովհաննիսեանը: Անուանի հեղինակի գնահատմամբ՝ նա «բարոյական զսպանակներից թափուր, ճարպիկ բանագնաց ու թարգման» էր⁴, եւ որպէս խնամակալ փոխարինելով Սիւնեաց իշխան Սմբատ Օրբելեանին՝ փորձել է օգտագործել վրաց թագուհի Գոնցայի վստահութիւնը՝ կործանելու «Սիւնեաց արքային՝ Հայաստանում եւ Անդրկովկասում սրա օրինակով իր դիրքը բարձրացնելու համար»⁵: Նման մտայնութիւն է իշխում նաև հեղինակի մէկ այլ արտայայտութիւնում. «Վրաց ժամանակագրութեան վկայութեամբ՝ Սաղունն է, որ Գոնցայի միջոցով կասկած է ներշնչում Արդունի մէջ՝ Սմբատի դիտաորոյիցների հանդէպ՝ յուշելով այն միտքը, թէ անհրաժեշտ է օր առաջ ոչնչացնել վտանգաւոր այդ մարդուն»⁶:

Գիտնականի վերոնշեալ մեկնաբանութիւններին դժուար է համաձայնել, որովհետեւ հայկական ու վրացական սկզբնաղբերները պարզապէս սովորական ընթերցումը՝ նման եզրայնագումների առիթ չի ընձեռում: Գիտնականը Մահկանաբերդցի իշխանին վերոնշեալ՝ «բարոյական զսպանակներից թափուր» մակերէրներով բնութագրելիս, ամենայն հաւանականութեամբ,

1 Արձանագրութիւնը տրամադրել է վիմագրագետ Գ. Սարգսեանը, ինչի համար շնորհակալութիւններ յայտնում ի խորոց սրտի:

2 Գտնում է Արագած լեռնազանգուածում՝ Երուսրոյ անառի մօտ: 1735 թ. յունիսի 8-ին լեռան ստորոտում Պարսկաստանի տիրակալ Նադիր շահը գլխովին ջախջախեց թուրքական բանակին: Տե՛ս Հայաստանի նւ յարակից շրջանների վրէժ-հախճան, Կգմ. Խ. Յակոբեան, Ստ. Տ. Մեքենարան, Կգմ. Խ. Յակոբեան, հտ. 3, Երեւան, 1991, էջ 906:

3 Հ. Մարգարեան, *Մահկանաբերդցիների (Սաղուն-Ղ. Մարգարեան, Մահկանաբերդցիների (Սաղուն-Ղ. Մարգարեան, Մահկանաբերդցիների) իշխանական տունը ԺԲ-ԺԴ դարերում*, Հայկազեան հայագիտական հանդէպ, հտ. 10: Մեքենարան, 1998, էջ 10: Այսուհետեւ՝ *Մահկանաբերդցիների (Սաղունցիների) իշխանական տունը*:

4 Ա. Գ. Յովհաննիսեան, *Դրուագներ հայ ազատագրական մտքի պատմութեան*, հտ. 1, Երեւան, 1957, էջ 213: Այսուհետեւ՝ *Դրուագներ*:

5 Նոյն տեղում:

6 Նոյն տեղում: